

NÉMETH LÁSZLÓ

Színész és író

Nem vagyok színházjáró ember; Timár József alakításairól, a *Bizánc*tól *Az ügynök haláláig* kevesebb joggon beszélhetnék, mint az itt ülők közül a legtöbben. Közeli ismerősei közé se tartoztam, a próbákat, bankettekét beleértve, aligha találkoztunk tízszernél többet. Sírjánál, legszorosabb hozzátartozóin kívül, mégis, nem tudom, volt-e valaki, akinek több oka volt veszteségén eltűnődni.

Aki látta vagy olvasta egy-két darabom, tudja, hogy sikerük nagyobb mértékben függ a főszereplőtől, mint más daraboké. Huszonöt év alatt három színészt láttam a hazai színpadon, akiről azt éreztem, ez nekem való hős. A három közül egy, Somlay Artúr, bár kívánta, sosem találkozott velem úgy, ahogy színész szokott az íróval: a tulajdon bőrében. Bessenyei, bár a szerep nem volt épp rászabott, széles és erős tehetségével a *Galileit* sikerre tudta vinni. Az a színész azonban, aki húsznéhány munkám közül legalább tizenöthöz a legmegfelelőbb főhős lett volna, s akivel színpadi pályám kezdetén mindjárt találkoztam is: Tímár József volt. Ezért oly fájdalmas s elgondolkoztató, hogy e találkozásból a magyar dráma ügyének mégis kevés haszna lett.

Timár József (1902–1960)

Ötvenhét közepén, amikor a *Széchenyi* próbái, kérésem nélkül, sőt kikötésem ellenére megkezdődtek, hosszabb levelet írtam hozzá, hogy ha betegségem távol tart is; néhány gondolattal, magyarázattal mégis csak segítségére legyek. Ebben a levélben, mely kapcsolatunk történetét kapta keretüül: első találkozásunkat is leírom. „Mintha ma lett volna, úgy emlékezem a pillanatra, amikor mintegy húsz éve, egy őszi délelőttön a Nemzeti Színház akkori igazgatója bekísért az Andrássy úti Kamaraszínház elsötétített nézőterére. A színpadon egy fiatal férfi s még sokkal fiatalabb lány beszélgetett – utcai ruhában, színpalak nem voltak, tán egy-két szék,

asztal jelezte a szituációt. Soha nem voltam még színházi próbán, soha nem hallottam a magam szavait másoktól mondani, eltartott egy-két másodpercig, amíg a sötétben ügyetlenül letelepedve, rájöttem, hogy a két elmélyülten beszélgető lény – a körorvos s a Svájcából visszatért jegyzőlány – darabom¹ melyik passzusát is mondja. Az első felvonás vége volt; az a rész, ahol (tán emlékszel) magukra maradnak, s a szociográfus körorvos könyvéről kezdenek beszélni. – A körorvos: te voltál; Sata, a fiatal lány: Szelezcky Zita, akinek ez volt az első alakítása. Akkor még nem vették őt munkába a rossz magyar filmek – egy finom, sudár, komoly lány iparkodott ott a te társtalanságba zárt s megnyílani vágyó lelkedhez kulcsot találni. Engem, ahogy szavaitokat, kiejtésed s az ő komoly hangját hallgattam; egyre mélyebb megindultság fogott el, amelyet alig tudtam eltitkolni szomszédaim előtt. Olyan csoda volt ez, hogy amit az én kuckómban szavakba buktam, azt két fiatal test magára s magába veszi s ilyen szép-komolyan próbálja életté alakítani. Ezt a darabot dugva írtam, hosszú ideig a Wells *Világtörténetében* rejtőzködött, s most itt van: a retinám mögül, torkom szorulásából testet kapva, ideköltözik a térbe s meglegedve tekint vissza rám. Milyen nagyszerű dolog a drámaírás – gondoltam –, a könnyeimet nyelve. Nem tudtam, hogy a drámaírói pálya legszebb élményén túl vagyok már.”

Akkor nyilván csak írás és játék találkozásának tulajdonítottam e megindultságot; hogy milyen nagyobb csoda, kivételes találkozás játszódott le ott, s hogy mi volt az, ami miatt e fiatal színészt oly közelinek, az elem lépő képét oly varázslatszerűnek éreztem, csak később kezdtem megérteni. A dráma nekem inkább vívódás, mint tett. A színpadon álló férfi ezt a vívódást győzte előttem ismeretlen emberi tartalékokból: meglepő hévvel, árnyalatgazdagsággal, s mégis nagy művészi mérséklettel, az egész együttesre stílust parancsoló egyszerűséggel. Fizikuma nem emlékeztetett a hősszínészekére, a próza tenorjaira. Volt benne valami gyengesség, puhaság is, amely azonban csak hitelesebbé tette az erkölcsi harcot s az abból táplálkozó érzelmi feszültséget. Beszédjében is mintha egy legyőzött beszédhiba Démoszthenész-kavicsai kísértettek volna, attól azonban csak igazabbá, kevésbé színpadivá vált, amikor a szívenfűlt, gyönyörű meleg hang a száját elöntötte.

Ma jobban fel tudom mérni, milyen hallatlan szerencsém volt nemcsak vele, de az egész kis együttesrel, amelyben a fiatal Apáti, a boldogtalan Rápolthy Anna mellett olyan vérbeli öreg színész, mint Petheő Attila, talált még egyszer magára. A sors azonban, mintha üldözte volna őket. A felújított *Kék róka* ősztől tavaszig rugdosta maga előtt a kész darabot; a sok próba elnyúzta a színészeket s a szöve-

Szelezcky Rita és Timár József a *Villámfénynél* főszerepeiben, 1938 (forrás: eoldal.hu)

¹ Németh László: *Villámfénynél*, bemutató: 1936. március 30, r: Németh Antal.

Timár József a *VII. Gergely* címszerepében 1939-ben (déliab fotó, forrás: szineszkonyvtar.hu)

get. Amikor a németek bevonultak Bécsbe, s már a Herczeg-darab sem töltötte meg a kis nézőteret, akkor dobták be őket – a szerzőnek szóló ellenséges kritikába. „Nagy szavak zűrzavara a Kamara Színházban” – olvashatták a kedvvel vállalt s a siker reményében próbált darabról, színházba menet a bulvár újságban. Timárt azonban ez sem kedvetlenítette el – legalábbis sokkal kevésbé, mint engem, s következő évi bemutatónk, a *VII. Gergely*

egyik legnagyobb bravúrja lett a színészi küzdeniakarásnak.

Megint az üres nézőtérről néztem végig, főpróba előtt, a darabot. Sosem hittem, hogy düh és elámulás ilyen koktélt keverhet a szerzői lélekben. Az előadás kidolgozatlan volt, a színészek többnyire rosszul játszottak; egy nő, aki komikus szerepet kapott, a régi Nemzeti Színház stílusában, majdnem hogy jambusban sírta végig a mondatokat. A sok tétova jelmez közt azonban ott állt s beszélt egy karcsú, reverendás alak, aki mint a sátorrúd az összecsukló ponyvát, egymaga fönttartotta az egészet. Hetvenesztendős aggastyánt játszott a harmincöt évével, de ő meg sem próbálta a kort magára kenni, az ősz haj alól egy fiatal arc beszélt, szavaival csinálta meg, mint az alakot, korát is. A mellettem ülő cenzor, az egyik budai plébános, akit az igazgató azért hívott meg, hogy az egyházi kárhooztatást előre leszerelje, örömeben, hogy ilyen pápát lát, egyik elragadtatásból a másikba esett, s az ötödik felvonásra bennem is felülkerült az ámulat. A bemutatót is egyedül ő nyerte meg, szemben az efféle daraboktól elszokott közönséggel, a 11. században tájékozatlanul csetlő-botló színésztársakkal, s a szerző színházra keveset gondoló, könyörtelen stílusával. A negyedik felvonás után bementem hozzá az öltözőbe. Ott ült egy székben, fáradtan, a keresztsontjára csúsztatva, ahogy birkózókat látni, vagy a sebészt a háromórás műtét után, de azért a diadalában is párolódva, mint aki érzi, hogy ez az este csinált nagy mestert belőle. Egy színházi ember dolgozott rajta, s ő a negyedik felvonást kérte számon tőlem: mi az oka, hogy a közönség erre nem reagál úgy, mint az előzőkre. Aztán ment, csatára készen, mint aki már meg is nyerte, de még egy nagy haditett akar végrehajtani – a legnagyobb képébe, meghalni, Salernóba.

Az „erkölcsi siker” (mert a darab különben csak a szezonzáró, tizenhárom bérleti előadást húzta ki) föllobbantotta bennünk a reményt. Timár a Dorog melletti birtokra is kijött, ahol a nyarat töltöttük: ő az író akarta jobban megismerni, én a munka színészi felébe bekapcsolódnai. Ott akkor épp egy csomó fiatal lány verődött össze, akik este valami kerti ünnepélyt rendeztek, mintha még lampionok is égtek volna fölöttünk, ahogy a nagy fák alatt a táncolókat néztük. Nyilván a sorra kerülő *Papucshósról* volt szó – s más készülő darabokról –, általában a magyar szín-

játszásról, drámaírásról. Közben egy-egy leánycsoport is odamerészkedett hozzánk, a híres, fiatal színész izgatta a táncolókat, duzzogtak is érte, hogy unalmas beszédemmel fogva tartom. De mintha őt magát is érdekelte volna a pályáján megszkottól annyira eltérő társaság... Egy suta ürüggyel odabátorkodó leányról valaki azt mondta (ami egyáltalán nem volt igaz), hogy ez Sata, *Villámfény*beli partnérének a modellje. Hogy előttem van későbbi bölcs, kedves mosolyának ifjúkori mása, amint az égő lányarcot s az én bosszús zavarom figyelte...

A nagy szövetség azonban, csakhamar, az őszre már felbomlott. Amikor *Társadalmi drámáimat* néhány éve sajtó alá rendeztük, meglepett, hogy én most is a *Papucshóst* érzem közöttük a legkülönbnek. S mégis, vagy épp ezért, ez a darab törte meg a hitem, hogy énnekem a kortárs-színpadon keresnivalóm lehet. Az együttes körül s benne is sok minden rontotta persze a levegőt. Egyik írásom épp akkor országos vihart kavart fel, amely valami félelem formájában a színházba is becsapott, a darabba bekényszerített tragika pedig, a próbákon legalább, inkább a kedvrontót játszotta. A nagy baj azonban mégis az volt, hogy az egyféle menők se egyszerre érnek meg ugyanarra a dologra, ehhez a szerephez Tímárnak se volt emberi kulcsa, s igazi hite. Később sokszor gondoltam, ha tíz év múlva kellett volna eljátszania! Amikor sorsa már megtaníthatta az én friss (mondhatnám: jós) tapasztalatomra, hogy az ember a szánalmasságban is lehet hős, sőt a legnagyobb hőstettek tán épp azok, amelyeket a tett kényszerében, a hősiség látszatáról eleve lemondva követ el. Akkor azonban ő még az „egyenes” vívódások színésze volt s a *Papucshósból* nem hőst, inkább a papucsot hozta ki.

Más oka is volt persze, hogy férfikorunk itt szétvált. Ő az életben is eljátszott néhány veszélyes epizódszerepet, én is belelovalódtam egy hálátlan alakításba, melyet bizonyára bölcsőbb lett volna a hőseimmel játszani el. Így aztán csak a bajainkon, botrányainkon át hallottunk egymásról. Csakhamar egy kegyelmi kérvényt kellett aláírnom: egyik vidéki városban, kissé kapatosan, szidta a németeket, s azt mondta, hogy zsidónak neveli a fiát. Majd azt hallottam, hogy beteg, családi szerencsétlenség érte, gyárban dolgozik; majd megint egy kitépett színházi cikket hoztak el hozzám, amelyből azt láttam, hogy a Gergelyt, az árfolyamokat semmibe véve, nagy szerepei közt emlegeti. A vidéki városba, ahol akkor éltem, egy-egy film is el-eljutott, amelyen át átmelegedett a vászon, ahol kis szerepében ő mozgott rajta. Mint *Nóra* fordítója, Rankját láttam. Ibsennek ezt a 19. századba ragadt alakját, érett, egyszerű művészettel vezette át a mi korunkba, végül is a Madách Színház fiatal dramaturgjai hoztak össze: a *Széchenyit* akarták bemutatni, vele a főszerepben.

1956. október 20-án keresett fel, azon a napon, amelyen a *Galileit* bemutatták. Ketten voltunk a lakásban; a család nőtagjai fodrásznál ültek. Erről a ta-

Széchenyi szerepében 1957-ben
(forrás: szinhaz.net)

A *Villámfénynél* teljes szereplőgárdája egy 1940 körül készült felvételen (forrás: stefan2001.blogspot.hu)

lálkozásról is van egy bekezdés a Timár-levéliben: „S most itt ülünk egymással szemben, mint az egykori szerelmesek a híres Vajda-versben – gondoltam –, amikor az elmúlt őszön, épp a *Széchenyi*-bemutató terve tizenöt év múltán megint összehozott bennünket. A meghatottság mosolyán át valóban a veszteségeink nézhették egymást. Én elvesztettem

mindazt a tapasztalatot, amit egy drámaíró csak a színpaddal való kapcsolat közben szerezhet meg; te a nagy szerepek sorát, amely rokon vívódások átélésében segít valódi méreteidre nőni. Hogy fog sikerülni ez a kései találkozó? – éreztem rajtad az örömben az elfogódottságot, s a szöveget elemezve az elszokottság ingerültségét is.” Az elfogódottság a nagy vállalkozásnak szólt. Ő mint mondta, már megszokta, hogy kis szerepekre rendezkedjék be. Az ingerültség a kipécézett mondatoknak, melyeknek az értelmét követelte s elmondhatóságát vitatta. A találkozó mégis neki sikerült jobban. S ha a darabomnak része volt benne, hogy élete utolsó, legnagyobb szakához – mely életerejét elvitte, de nemzedékek emlékezetében hagyta ott nyomát –, önbizalmat kapott, tán még se tették rosszul, akik buzgalmukban, a pillanatnyi akusztikáról megfelelkezve, színre vitték.

A kis megbeszélés után együtt sétáltunk be a Katona József Színházba. Közben a Krisztina körüti főpostán el kellett valamit intéznem. Hogy fölragyogott a letétet őrző tisztviselő arca, s általában minden arc, mikor ő a vászonról ismert mosolyával, kedves, udvarias hangjával diszkrétan a segítségemre jött. Láttam, hogy egy nagy színész mint epizódista is milyen hódítást tehet. S utána úgy mentem vele tovább a budai s belvárosi utcákon, mint egy nagy pártfogóval, aki hatalmat szerzett az emberek szívében.

1961²

² Vö. Németh László: *Sajkódi esték*, Magvető, 1974. 437–439.

László Németh: Actor and Author

László Németh (1901–1975) is one of the most significant authors in 20th century Hungarian prose and dramatic literature. In this essay he evokes the legendary actor, József Timár (1902–1960) through their personal encounters. The man and the artist are presented to the reader at the same time, while a touching confession is made about what it means to a writer to see the characters he created in his dramas come to life on stage. József Timár played the lead in four plays by László Németh: *Villámfénynél* (“*Lightning*”) (1938); *VII. Gergely* (“*Gregory VII*”) (1939); *Papucshős* (“*Silent Hero*”) (1939); and *Széchenyi* (1957). He delivered his most memorable performance as the protagonist in Arthur Miller’s *Death of a Salesman*. The very same play, starring Péter Blaskó and directed by Imre Csiszár, premiered at the Nemzeti Színház (National Theatre) on 1st of October 2017, hence the topicality of the essay.